

спираючись на розвідку М. Шугурова й працю Філорета, декілька разів згадує Квітку як представника тогочасного суспільства, який допомагав у становленні Харківського університету [1; 2]. Після праць Д. Багалія тривалий час згадки про постать письменника-історика були відсутні.

Із сучасних дослідників творчістю Іллі Квітки як історика займалися науковець Олег Журба (монографія «Становлення української археографії: люди, ідеї інституції», 2003 р. та низка статей про Харківський університет) [3], Володимир Маслійчук (автор об'ємної статті «Ілля Іванович Квітка – малознаний історик кінця XVIII – початку XIX ст.», 2006 р.) [8], Андрій Парамонов (автор книги «Історія роду Квіток») [9], який присвятив свою працю Григорію Квітці-Основ'яненку (племіннику І.І. Квітки).

Літературно-художньому компоненту дослідження творчості письменника, манері написання та стильовим особливостям його творів досі належної уваги не приділялося.

Метою розвідки є узагальнення відомостей біографічного характеру про маловідомого письменника та історика Іллю Івановича Квітку, виявлення специфіки літературно-семантичної організації творів письменника, манери написання та стильових особливостей його творів.

Виклад основного матеріалу. Ілля Іванович Квітка походив з однієї із найславетніших родин козацьких старшин Харківського слобідського полку. Саме родинне коріння, шляхи затвердження дворянського звання, пошук шляхетних родоначальників є провідними чинниками творчості цього історика. Родичі та події, пов'язані з ними, – ось основа творчості Квітки.

Родоначальником Квіток був суддя Харківського полку кінця XVII – початку XVIII ст. Семен Опанасович (Афанасьєв). Про його батька Панаса Ілля Іванович переповідає у своєму творі про Слобідські полки, що буцімто той жив у Гадячі, де був полковником, а із Гадяча його син у 1666 р. переселився до Харкова [5, с. 77].

Онук Семена – Іван Григорович (1706–1751 рр.), батько письменника – був одружений з Параскевою Андріївною Горленко, донькою командира козаків у Гилянському поході, онукою відомого мазепинця Дмитра Горленка [8, с. 324–325]. Після ранньої смерті чоловіка Параскева Горленко залишилася одна з сімома малолітніми синами: Григорієм, Василем, Іваном, Олександром, Миколою, Федіром та Іллею. Значну допомогу у вихованні дітей надав їй брат белгородський єпископ Іоасаф Горленко. Саме

він, за спогадами Іллі Квітки, мав на нього, тоді ще хлопчика, великий вплив. Побожність, моралізаторство, скромне, навіть схимницьке, життя – усе це, напевно, виніс Квітка із проповідей дядька. З тих часів – і зберігання дядькових рукописів, і певна популяризація його творчості.

Сам Ілля Іванович Квітка народився близько 1745 р. Як зазначає В. Маслійчук, дату народження можна визначити приблизно за згадками у документах Переписі дворян Харківського округу 1780 р., де зазначено, що Іллі Квітці 35 років. Хоча у Родовідній книзі Харківського намісництва 1786 р. зазначено: «*Квітка Илья Иванов сын 40 лет*» [8, с. 327–328]. Та й за словами М. Шугурова, «*в одном письме [до Іллі Тимківського – С.В. К.-Л.], именно от 9 сентября 1814 г., И.И. Квитка дает прямое указание на свой возраст <...> шестидесяти-девятiletнему старику*» [11, с. 446].

У 1756 р. Ілля і його брат Федір (за заслуги батька й діда і завдяки сприянню родичів) почали службу в Харківському козацькому полку підпрапорними. Подальша службова кар'єра історика досить неординарна, насичена частими змінами й перипетіями: сержант Брянського піхотного полку, підпоручик, поручик (під час цієї служби познайомився з таємним радником Г. Тепловим, який збирав матеріали з історії України. Квітка почав з ним листування через його свояка у Глухові), капітан, прем'єр-майор [8, с. 329–330]. Цивільна служба Квітки значно посприяла зацікавленню історією і творчістю. Обіймаючи посади стряпчого, повітового судді, депутата, засідателя у Харківському верхньому судді, колезького асесора Ілля Іванович мав можливість працювати з паперами, які сьогодні є важливими документами з історії України.

У середині 90-х років XVIII ст. І.І. Квітка, вийшовши у відставку, мешкав у с. Основа. За спогадами сучасників, жив Квітка дуже самотньо: «*... жил в мире, как в пустыне, ибо он имел у себя особенное уединенное жилище и не знал никуда других дорог, кроме как к бывшему тогда преосвященному Павлу, у котораго он поучался христианской жизни*» [10]. Розташована дещо осторонь Основа на початку XIX ст. перетворилася в певне «культурне гніздо» поблизу Харкова. Це був маєток з багатою бібліотекою, де зберігалося чимало рукописів. Окрім згаданого «Щоденника» Квіток та творів єпископа Іоасафа, у цій бібліотеці знаходилася низка невідомих руко-

писів з «Історії Малоросії» (Ілля Квітка навіть прагнув скласти «Журнал» подій до часів Богдана Хмельницького), частина «Чугуївського листування» (діловодства чугуївського воєводи другої половини XVII ст.), якою володів Г.Ф. Квітка-Основ'яненко [8, с. 237].

Значний вплив на письменника мав його батько. Ще за життя Іван Григорович вів «Щоденник», так звану «Летопись», куди заніс багато цікавих відомостей з життя не тільки сім'ї Квіток, а й козацької старшини Слобідської України. Після смерті Івана Григоровича продовжував «Щоденник» старший брат Іллі Квітки, Іван, адже родині Квіток було притаманне визнання потрібності фіксації подій, певної їх оцінки, що справило в подальшому неабиякий вплив на історика. Цей «Щоденник» разом з рукописами свого дядька Іоасафа Горленка І. Квітка передав до бібліотеки харківських духовних училищ (Харківського колегіуму).

Ілля Квітка підтримував дружні літературні зв'язки з професором Харківського університету, директором Новгород-Сіверської гімназії Іллею Тимківським, філософом Григорієм Скворородою, державним та культурним діячем Григорієм Тепловим, Ніжинським полковником та таємним радником Семеном Кочубеєм.

Однак не менший вплив на творчість історика мали власне його шлях і та доба, в якій випало йому жити й писати. Перехід часу від одного століття в інше відзначився появою нового соціального шару суспільства – національної інтелігенції, до якої з повним правом відносимо й постать Іллі Івановича Квітки. Це час, коли в українській літературі співіснували і бароко, і сентименталізм, і романтизм. За словами А. Парамонова, «Для родини Квіток <...>, Просвітництво мабуть буде великим ключем для пояснень поведінки і дій. <...> важливішим буде моральний і моралізаторський чинник, просвітителі переконані, що людину можна змінити шляхом виховань і напучувань. У той же час для місцевого шляхетства існував спадковий статус, тісно пов'язаний із минулим, закріплений володіннями та кріпосними (від якого аж ніяк не втекти), церковна набожність і книжна барокова вченість (мотивації поведінки і моралізаторства). Просвітництво і старі звичаї – ці протиріччя супроводжуватимуть діяльність представників роду» [9, с. 8–9].

Як зазначає О. Журба, тривала практика збирання історичних документів згодом румовила появу самостійних історичних творів І. Квітки,

кожний з яких став важливим етапом визрівання і професіоналізації слобідської історіографії [3, с. 39]. Найбільш відомими творами Іллі Квітки, авторство яких було доведено, є «Записки о слободских полках с начала их поселения до 1766» (1812 р.), що вийшли окремою книжечкою, та стаття «О Малой России», розміщена в часописі «Украинский вестник» (1816 р.). До речі, «Записки о слободских полках...» були видані за кошти Григорія Квітки-Основ'яненка, тому авторство цієї праці довгий час приписували саме йому. Що й не дивно, адже сам Ілля Іванович, переписуючись з Іллею Тимківським, писав: «*всеприлежнейше прошу того одолжения, чтоб я удовольствие о мел видеть труды мои изданные в печати по слову вашему, но без надписания сочинителя*» (19 травня 1810 р.) [6].

Ілля Квітка вихований на бароковій літературі, тому стиль написання його творів є дещо вітійоватим та складним для сприйняття в сучасному прочитанні: «*Препровождаю описание о слободенных полных извините не опытного писателя в слоге сообразно историческим изданиям, и в правописании равно и в ошибках маловидящего с помощью двух стекл...*» (лист від 19 липня 1810 р.). Через це Ілля Квітка говорив про себе як про «неопытного писателя» і дозволяв іншим редагувати свої праці. У листі від 24 квітня 1810 р. І. Квітка писав: «*надеюсь на благосклонность вашу ко мне, что будет оно исправлено во всех пунктах*» (лист від 19 травня 1810 р.), а в іншому «*...вы можете исправить и дополнить вашими записками* [«О Малой России» – С. К.-Л.]» (лист від 24 квітня 1810 р.) [6].

Багалій Д.І., опрацьовуючи «Записки о слободских полках...», помітив, що в них небагато особистої праці автора: «*Це схоже і на літопис, і на справжню історію – <...> літературна форма, яка <...> отримала надзвичайно широке поширення і в Малоросії XVIII століття*» [2, с. 238–239]. Твір має кілька ознак літератури епохи Просвітництва, бо разом із лінійним викладом матеріалу (хронологія історичних подій) автор:

– дає детальне пояснення давньому козацькому управлінню з описом усіх обов'язків: «*Полковник был собираем от всех в полку чиновников; власть его была жаловать по достоинству полковых Старшин и Сотников, раздавать порожняи земли и другия угодыя... Право его было неотъемлемое.*

Полковой Обозный по Полковнике первой и первой-же полковой Старшина, в ведомстве его была полковая артиллерия, и снаряды... Полковой Судья... Полковой Асаул все по воинской службе ... приказания приводил в исполнение. Полковой Хоружный ошел в походе полковое знамя в своем хранении. Полковой писар ошел должность в полковой Ратуше, подобно Секретарской» [5, с. 7–8];

– вступає в полеміку із конкретним твердженням: *«Некоторые нынешнего времени писатели о древностях, удостоверяют, что на сих местах, где обитатели <...> Слободских полков поселились, жили Россияне под владением Велико-Княжества киевского, или Южной России, и в XIII столетии Туши-Хан с Монгольцами и Татарами нападение учинил на страну сию; и по несчастливом сражении Россияне были разбиты, остальные-же удалились к западу и нашли убежище во владении Великого Князя Литовского, и что с того времени страна сия 400 лет в пустее была <...> но на таковое удостоверение согласится не можно» [5, с. 3].* І надає інформацію про час володіння цією землею татарами, про створення на території кордонної лінії, що свідчить про нестримну жагу автора до поглиблення знань особистісних та бажання передати ці знання іншим;

– надає низку статистичних даних про основні міста та містечка Слобідських полків, водночас наводячи на думку щодо доречності вилучення земель Острогозького полку зі складу Слобідсько-української губернії, бо той полк не зовсім «слобідський» (тобто приєднаний до України пізніше): *«Настоящего времени, когда сей полк составлен был и из каких народов, положить не можно, только известно, что селился он по Зазывной Грамоте Воронежского Воеводы Арсеньева, но сей полк ни случаев ни обстоятельств сообразно Сумскому, Харьковскому и Ахтырскому и общаго участия службы с помянутыми тремя полками не имел» [5, с. 26].*

Лексико-семантична організація творів Іллі Квітки теж підтверджує, що вони належать до жанру літописання. Аналізуючи лексичні одиниці «Записок о слободских полках...» та «О Малой России», ми можемо поділити їх на такі дві групи:

1) одиниці лексико-семантичної групи «існування» (використані для опису життя, перебування, побуту): *«...Царствование Государы-*

ни Императрицы Екатерины II <...> есть время уничтожения на всегда Гетьманского достоинства; ибо оно больше уже не возобновлялось» [7, с. 312], «Семнадцатого столетия сорок пятого года <...> начали проходить чужестранные разных племен народы, для поселения, вне границ Российского Государства на пустых землях, и при умножении их семействами распространили свои селения от вершины реки Сулы по рекам...» [7, с. 7].

2) одиниці лексико-семантичних груп «утворення» (використані для опису виникнення, появи, воскресіння, походження, одержання) і «служба» (опис обов'язків, повинності тощо): *«За сим последовала в Слободских полках перемена. 1) Полковники по избрании от полков должны быть представляемы Его Царскому Величеству для пожалования избранного в полки, которой, или утверждается от Государя, или на место его от собственной воли Государя другой был пожалован в Полковники. 2) Полковые Старшины и Сотники производимы быть должны по аттестатам от полков, тем Генералом, у котораго в главной команде сии полки находились. 3) По судным и криминальным делам велено быть сим полкам под ведомством Белгородской Провинциальной и Воронежской Губернской Канцелярии» [5, с. 11]; «Малая Россия приняла новый образ управления – <...> учредит Малороссийскую Коллегию, наравне с прочими Государственными Коллегиями <...> В последствие времени открыты в Малой России наместничества: Киевское, Черниговское и Новгород-Северское» [7, с. 313].*

При написанні своїх творів Ілля Квітка користувався популярними тоді історичними творами. Його «Записки...» з історії Слобідських полків чи історії «О Малой России» містять у своїй канві події з власного родоводу. Досить часто канва творів переривається особистими – суб'єктивними – ремарками самого Іллі Квітки: *«Не известно, была ли его фамилия [гетьмана Дем'яна Многогрішного – С. К.-Л.] изображением его жизни; но по последствиям можно догадываться, что он сделался ее достойным», «Можно с достоверностию подозревать, что участвовал в этом [йдеться про заслання гетьмана Івана Самойловича – С. К.-Л.] больше всех Генеральный Есаул Иван Мазепа» [7, с. 308, 310].* У подальшому описі історичних фактів осо-

бистий аспект стає відчутнішим: присутність слобідських старшин на коронації Єлизавети Петрівни, грамота Єлизавети про скасування нововведень, розповідь про зустріч імператриці зі слобідськими полковниками біля Сівська під час її подорожі до Києва 1744 р. – це ті події, в яких брав участь батько нашого письменника. Переплітаючи історію України з історією роду Квіток, Ілля Іванович створив унікальні за своєю структурою твори-спогади «Записки о слободских полках с начала их поселения до 1766» та «О Малой России».

Висновки та пропозиції. Постать Іллі Івановича Квітки залишилася в тіні. Цей факт підтверджує й В. Горленко, говорячи, що письменник був *«скромный начотчик и кабинетный писатель...», сын полковника и племянник Иоасафа, выступавший и в печати как анонимный автор по местной истории* [4, с. 86]. Однак без його творчості неможливо уявити атмосфери тогочасного Харкова, який став університетським містом, відтворити шляхи становлення «малоросійської», «слобідської» та української історії. Ілля Квітка – шанувальник старовини, який дивився на світ крізь призму минулого. Дослідження його творчості стане в пригоді не тільки історикам, а й літературознавцям, які досліджують становлення та розвиток української літератури.

Список використаної літератури:

1. Багалея Д.И. Опыт истории Харьковского императорского университета. По неизданным источни-

- кам. Харьков: Паровая Типография и Литография Зильберберг, 1893–1898. Т. 1-й (1802–1815 г.).
2. Багалея Д.И. Исторические повести и статьи Григория Федоровича Квитки. Киевская старина. 1893. № 8. С. 215–244.
3. Журба О.І. Імператорський Харківський університет і початки української археографії. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Караїзна. Серія «Історія». 2016. Вип. 52. С. 38–44.
4. Записки Иоасафа Горленка, епископа Белгородского, и старинные заметки о роде Горленков. Сообщ. В.П. Горленко. Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. К., 1982. Кн. 6. Отд. 3. С. 83–106.
5. Квитка И.И. Записки о слободских полках с начала их поселения до 1766. Харьков: Университетская Типография, 1812. Приложение к статистическому Листку. Харьков: Типография Окружного Штаба, 1883. 26 с.
6. Квітка І.І. Тимківському. Листи. ІР НБУ ім. Вернадського. Ф. II., № 7434–7437.
7. Квитка Илья. О Малой России. Украинский вестник. 1816. № 3. С. 304–314.
8. Маслійчук В.Л. Ілля Іванович Квітка – малознаний історик кінця XVIII – початку XIX століття. Український археографічний щорічник. Нова серія. К., 2006. Вип. 10/11. С. 318–342
9. Парамонов А.Ф. Історія роду Квіток. Х.: Харківський приватний музей міської садиби, 2013. 152 с.
10. Филарет (Д.Г. Гумилевский) Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отд. II. URL: http://dalizovut.narod.ru/filaret/filar_s.htm.
11. Шугуров Н. Илья Иванович Квитка – неизвестный писатель конца прошлого и начала текущего столетия. Киевская старина. 1890. № 3. С. 443–453.

Кандюк-Лебедь С. В. Жизнь и творчество Ильи Квитки на фоне историко-литературного контекста эпохи

В статье сделана попытка привлечь внимание к личности писателя и историка Ильи Ивановича Квитки, родного дяди Григория Федоровича Квитки-Основьяненко, племянника епископа Иоасафа Горленко. Предложен анализ литературно-семантической организации, манеры и стилистических особенностей произведений писателя.

Ключевые слова: *Илья Квитка, писатель, записки, летопись, дневник, рукописи, исторические факты, барокко, просветительство, субъективизм.*

Kandiuk-Lebid S. The life and work of Ilya Kvitka against the background of the historical and literary context of the his days

The article tries to draw attention to the figure of the writer and historian Ilyia Ivanovich Kvitka, uncle of Grigory Fedorovich Kvitka-Osnovyanyenko, nephew of Bishop Joasaph Gorlenko. An attempt is made to analyze the literary-semantic organization, the manner of writing and the stylistic peculiarities of his works.

Key words: *Ilyia Kvitka, writer, notes, chronicles, diary, manuscripts, historical facts, baroque, enlightenment, subjectivism.*